

ÖNIGAZGATÁSI DÖNTÉSHOZATAL A GAZDASÁGI SZERVEZETBEN

Az öngazgatás légyege a bérmunka felszabadítása, hogy ezzel kiapadjon a társadalmi elidegenülés forrása. Ennek megnyilvánulása és útja az öngazgatási döntéshozatal, amely »... történelmi-gyakorlati kritikaként jelentkezik ... a tőkés irányítás sajátos célszerűségének tagadása, valamint az öngazgató termelők forradalmi gyakorlatának történelmi túlhaladása. Ebben a folyamatban jön létre és érlelődik az anyagi termelés irányításának korszakalkotó, új történelmi típusa ...«¹ A döntéshozatal központi kérdését ugyanis a célszerűség kritériumában látjuk, ez viszont elválaszthatatlan a társadalmi újratermelési módtól. Így a tőkés társadalomban a döntéshozatal a tőkeérdeket szolgálja. Ezt az érdeket a kapitalista, illetve az az igazgatási apparátus képviseli, amelyet ezzel a joggal a tőkés felruházott. A tőkés döntéshozatal alapmotívuma a gazdasági és műszaki célszerűség, amely a termelői érdekek fölé van helyezve. Ilyen termelési feltételek mellett a szubjektív tényezőkkel szemben állandóan az objektívakat szorgalmazzák.

Az öngazgatású szocialista társadalom természeténél fogva tagadja az efféle célszerűséget, és szubjektív tényezőire támaszkodva olyan célszerűség megteremtésén fáradozik, amely a termelők szükségleteinek kielégítését, nem pedig a tőkés viszonyok újratermelését célozza. Marx is ilyen értelemben állította szembe a munkásosztály forradalmi gyakorlatának célszerűségét — tőke- és bérmunkától mentesített termelést — a tőkés termelés célszerűségével. Ugyanis csak ez az új, történelmi jelentőségű célszerűség szabadíthatja fel nemcsak a termelőt, de általában a munkát.

Az etatikus szocializmusban továbbra is fennáll a tőkés viszony, csak a szubjektívum változik. A magántőke államivá válik, amelyet a munkásosztály nevében az arra kinevezett igazgató elit irányít. Az államtőke azonban továbbra is a közvetlen termelő többletmunkájának az elidegenülése. A termelőnek nincs közvetlen hatása a többletmunkára, s ennél fogva elidegenülési forrássá válik, de a szocialista fejlődésnek ebben a szakaszában nem számolható fel. A többletmunka tehát ismét tőke formában jelentkezik és a közvetlen termelő fölé kerekedik. A döntést ugyanis nem a többletmunka előteremtői hozzák, hanem kiküldött képviselőik, tehát a termelők ismét bérvizonyba kerülnek az állammal szemben. Értékelésünk szerint ez is azt bizonyítja, hogy az etatikus termelés csak leplezett formája a tőkés viszonyoknak, hisz továbbra is bérvizonyba kényszeríti a termelőerőket.

Az öngazgatású termelési viszonyok biztosítják a munkásosztály bérvizonyának felszámolását. Ezeknek a céloknak a valóra váltása azonban attól függ, hogy a munkásosztály milyen mértékben rendelkezik munkakörülményeivel és munkája eredményével. Noha az öngazgatású döntéshozatal elemzésének legfontosabb momentumát látjuk ebben, ez redszerint mégis csak látszólagos, és a jelenséget csupán részleteiben vizsgálja. A jelenség efféle technikai megközelítése közelről sem magyarázza meg az öngazgatási döntéshozatalt, valamint az öngazgatású és technokrata döntéshozatal közti különbséget. Az efféle vizsgálódások közös vonása, hogy a döntéshozatali folyamatot tökéletesnek tekintik, és ennek alapján vonják le a következtetést. Ezek a következtetések pedig nem világíthatják meg a döntéshozatalt, mivel csupán erre az egy, elszigetelt ténykedésre szorítkoznak.

A döntéshozatali folyamat, mivel nagy jelentőségű a társadalmi haladás szempontjából, mindig központi kérdését képezte a politikai tudományoknak.

Ugyanis mindig markánsan szemlélteti résztvevők különféle érdekeit és a társadalom osztályviszonyait.

Döntést egyébként a társadalom minden szintjén hoznak, egyének és intézmények. Ez volna vizsgálódásunk első fontos momentuma, mivel nem mindegy, hogy ki hozza a döntést, s hogy kinek az érdekeit szolgálja. Dr. Radivoje Marinković szerint »...a „szereposztás” már előre adva van, s a társadalmi-történelmi helyzetől függően kisebb-nagyobb sikerrel el is játsszák azt...«²

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy sokszor nemcsak a »szereposztás« van előre adva, hanem már a döntéshozatal kimenetele is. Erről pedig többnyire megfélekednek a döntéshozatal tanulmányozásakor, s megelégednek a döntéshozatali folyamat elszigetelt cselekményének magyarázatával.

A politikai tudományok a döntéshozatalt rendszerint alternatívaválasztásként jelölik meg, és amint az alábbiakból kiderül, nemigen bocsátkoznak mélyebb boncolgatásba. Említést sem tesznek arról, hogy milyen kritériumok alapján történik az alternatívaválasztás, pedig ez a lényeges meghatározója a döntéshozatalnak, híven tükrözi a társadalmi újratermelés módját.

Igy például a lengyel Jan Zieleniewski döntéshozatal alatt valamely választás rendszerezését érti — és ez a rendszerezés szerint nem is feltétlenül tudatos.³ Mivel azonban tisztán látja, hogy milyen fontos a döntéshozatali folyamat elemének kiválasztása, kísérletet tesz a választás magyarázatára. Úgy találja, hogy a választás egyrészt korábbi ismereteinktől, másrészt pedig előzetes meggyőződésünktől függ — tekintettel a választási lehetőségek adott céljának elérésére.

Zieleniewski legnagyobb fogyatékosága, hogy a döntéshozatali folyamat választási lehetőségét nem köti a társadalom történelmi formájának célszerűségéhez, noha az alternatívaválasztásnak ez az alapkritériuma. A döntéshozatal ilyen irányú elemzése nem mutat rá az osztályviszonyokra, pedig a döntéshozatal ezeket híven tükrözi.

Janko Kralj sem jut tovább döntéshozatali definíciójában, noha ő az alternatívaválasztásnál figyelmeztet a kritériumokra is.⁴ Szerinte a döntéshozatali kritériumot a döntő tényezők motiváltsága szabja meg, ellenben ő is megfélekedik arról, hogy a motiváltság a társadalmi osztályviszonyokból ered. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a döntéshozatal meghatározásakor a polgári társadalom szintjén marad. Szerintünk a döntéshozatal lényegét leginkább dr. Zoran Vidaković világította meg »...a pozitívista szociológia nyílt törekvése, hogy a magántulajdon és ellentmondások helyébe a célszerű műszaki, gazdasági és politikai irányítás mozgató erőinek összefüggését helyezze... az így értelmezett társadalmi berendezés elfogult védelmezése, csakúgy, mint bírálatainak jó része (a célszerű berendezés bürokratikus típusának hatálytalanítása — Merton, Selznik, Guldner és mások szerint —, a bürokratikus irányítás pszichoszociális javítása — Mayo, Simon szerint —) a tőkés újratermelés célszerűségének keretében marad...«⁵

A döntéshozatal részleges magyarázatának egyik jellegzetes kísérlete a különféle kritériumok alapján történő döntésfelosztás. Dr. Radivoje Marinković ezzel kapcsolatos könyvében egész sor döntésfelosztást említ. Idezi például Parsons, döntéshozatali felosztását, és a következőket sorolja fel: politikai (közvetlenül köteleznek egy bizonyos közösséget), alokatív (pénzforrások szerinti), operatív (alkotó része a műszaki realizációnak), koordinációs (nagyobb teljesítményre serkent, és Parsons »terápiának« nevezti) és ultimátumszerű (a végrehajtó hatalom kezében van, s ez adott pillanatban kénytelen meghozni).⁶ Ezt a döntéshozatali felosztást azonban maga dr. Marinković is túlzottan funkcionálisnak találja.

A funkcionális döntéshozatali felosztás híve Włodzimierz Brus lengyel tudós is, aki a szocialista közgazdaság centralista modelljét elemzi — ahol felső utasításra születnek a határozatok.⁷ Szerinte kétfajta döntés létezik: a központi szervek illetékessége keretében hozott döntések és azok a határozatok, amelyek csak egy szinten hoznak meg (pl. a nemzeti jövedelem felosztásával kapcsolatosakat), de ismét vannak olyanok is, amelyek különféle szinten látnak napvilágot. Ez a második forma említést tesz a gazdasági decentralizációról is, hogy a munkaszervezet érdekeltté váljék a munkásikerekben és a gazdaságos termelésben.

Véleményünk szerint azonban ez a döntéshozatali felosztás is csupán a tulajdonviszony leplezése a tőkés viszony célszerűségének szempontjából. Mivel azonban tudjuk, hogy az etatikus szocializmus tulajdonképpen a tőkés viszonyok ápolója, mert továbbra is bérvizonyban tartja a munkát az állammal szemben, akkor nyilvánvaló, hogy Brus felosztása Lengyelország globális gazdasági szerkezetének alapján történt.

Eugen Pusić *Önigazgatás* c. könyvének döntéshozatali felosztása sem mutat rá a tulajdonviszonyok lényegére. Nem boncolgatja a döntéshozatali folyamatot, hanem csak két csoportra osztja a döntéseket: érdekkhatározatokra — az önigazgatók kompetenciái — és műszakiakra — ezek segítségével váltja valóra a szakszolgálat az előbbieket.⁹

Megemlítenénk még dr. Marinković döntéshozatali felosztását. Ő ugyanis abból indul ki, hogy az efféle döntéshozatali felosztás aligha lesz segítségünkre önigazgatásunk, illetve társadalmi-gazdasági valóságunk elemzésekor. Ugyanis az ilyen fajta rangsorolás csak az etatikus szocializmus elemzésekor jár sikerrel, az önigazgatású szocializmusban azonban más értékmérőt kell keresni.

Szerinte a felsorolt döntéshozatali formáknak van egy közös vonása, mégpedig, hogy a kiindulópontjuk mindig a különféle szintű döntéshozatal, a döntéshozatali nivó pedig egy bizonyos társadalmi (politikai vagy professzionális) csoport illetékessége.

Dr. Marinković ugyancsak figyelmeztet, hogy a döntéshozatal nem csupán alternatívaválasztás, hiszen más jelentős elemek is vannak, amelyek befolyásolják (meghatározzák) a döntést. Szerinte az alternatívaválasztásra való szorítás »szándékos vagy véletlen elhomályosítása a döntéshozatal és az egyes társadalmi osztályok (rétegek, csoportok) politikai és gazdasági helyzete közötti összefüggésnek. Így a figyelem a döntéshozatali folyamat bonyolultságára összpontosul, és olyan benyomást kelt, hogy ez a bonyolultság a lényege.«⁹

A mi esetünkben igen találó dr. Marinković megállapítása, és arról tanúskodik, hogy túl szeretne lépni a polgári gondolkodáson, illetve a tőkés viszonyokon. Gyakorlatilag azonban nem sikerült valóra váltania ezt a megállapítást. Ugyanis azt javasolja, hogy a döntéshozatalkor feltétlenül meg kell különböztetni a folyamat politikai érdek részét a szakmai—műszaki eljárástól.¹⁰ Ebben az értelemben a döntéshozatal mint politikai érdekképző folyamat lényegében osztályérdeket képvisel, s ennél fogva a döntéshozatal legfontosabb része, sőt Marinković szerint az önigazgatók kompetenciája. Ezzel szemben a döntéshozatal mint műszaki—szakmai eljárás a szakemberek illetékessége, és lényegében a politikai érdekkhatározatok műszaki valóra váltása.

Úgy tűnik, hogy a fent említett döntéshozatali rangsorolások mind a polgári gondolkodás (tőkés viszonyok) keretében mozognak. Ugyanis a döntéshozatal felosztása maga után vonja a folyamat illetékességének a felosztását is. Ezáltal pedig elhomályosodik a döntéshozatal lényege — a célszerűségi kritérium.

Lehetetlennek és feleslegesnek tartjuk a döntéshozatali folyamat különféle mércék, mármint döntéshozatali szint, tárgy, karakter és szubjektum szerinti felosztását. Az ilyen irányú felosztás ugyanis mindig a célszerűségi érdekeknek hivatott eleget tenni, ez pedig a polgári társadalom lényegében, illetve a mi körülményeink között a tőkés viszonyokban gyökerezik. Ugyanis a döntéshozatal mindennemű felaprúzása annak kísérlete, hogy a döntéshozatali folyamatból kikereszessék az össz társult munka valamely részését. Ennek az eljárásnak az oka pedig mindig ugyanaz: a célszerű irányítás meggyorsítása. Csakhogy ez a célszerűség a tőkés viszonyok érdekeit szolgálja.

A felsoroltak alapján arra következtetünk, hogy a döntéshozatal felaprúzása lényegében a technokrata viszonyok ápolása, mert rendszerint bizonyos csoportok — többnyire a vezető rétegek — önállóságához vezet.

Mindezek a felosztások mellőzik a célszerűségi mércét, amely lényegében a döntéshozatal felosztását is meghatározza. Erre a problémára hívja fel a figyelmet dr. Zoran Vidaković is: »Amíg azonban Marx és forradalmi követői a tőkés termelés célszerűségével szemben a proletariátus forradalmi gyakorlatát a tőkés és bérmunkától mentesített emberi termelést — szorgalmazták, addig a célszerű igazgatás bírálóinak nagy része — az egzisztencialista irányzatok

követői, a frankfurti iskola egyes tagjai és az akkori programozott, illetve technokrata társadalmak anarchista kritikusi képtelenségét tenni az említettek között, s a célszerű irányítást tekintik ama bajok forrásának, melyek tulajdonképpen a tőkés termelésből származnak.¹¹

Értekezésünkben tehát abból kell kiindulni, hogy létezik egy célszerűség, amely a polgári társadalom történelmi érdekeiből fakad, de létezik egy másfajta is, amely a munkásosztály történelmi érdekeit, illetve az ennek megfelelő társadalmat, a szocializmust szolgálja. A polgári társadalom célszerűsége objektív természetű, s ennél fogva a tőke a meghatározója. A polgári társadalom igazi szubjektuma tehát a tőke, minden egyéb tényező pedig csak az objektív valóság szubjektív ábrázolója. Világos tehát, hogy a tőkés viszony szubjektuma képtelen az önálló döntéshozatalra, pontosabban a döntéshozatal nem az ő, hanem a tőke érdekeit képviseli. Ennél fogva nem is hozhat a tőkeérdekkel ellenkező határozatot, mert abban a pillanatban ő is megszűnik a tőkés viszony képviselője, »trágere« lenni. Tehát a tőkeérdek kielégítése alapvető kötelezettsége a tőkés viszony szubjektumának, s ezért bátran állíthatjuk, hogy a tőkés viszony alanya tulajdonképpen a tárgy, mert lehetőségei csak a tőkeérdek határában mozognak. A polgári logika és tőkés viszony a tőkeérdekek a munkásérdek fölé helyezi, illetve ez utóbbiak érdekelt alárendeli az előbbinek. Nyilvánvaló, hogy a tőkés viszony központi kérdése a tőke, nem pedig annak előteremtője, vagyis a társult munka, s ezért a munka elidegenülése törvényszerű tendenciája a tőkés viszonyoknak.

Megítélésünk szerint még a tőkés viszonyok közepette is értelmetlen felaprózni a döntéshozatali folyamatot, mert lényegében a döntéshozatal módjáról van szó, amely megfelel a tőkés viszonyoknak. A tőkés termelés döntéshozatala tehát egyértelműen a tőkeérdeknek van alárendelve, mert ellenkező esetben megbuktatná a kivitelezőt.

Ha tehát a termelés a tőkés viszonyoknak van alárendelve, akkor a célszerűségi kritérium magában a tőkésben, illetve az elidegenült munkában rejlik. A munkaelidegenülés pedig abból következik, hogy a társult munka nem ellenőrizheti a saját többletmunkáját. Nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy a tőkés viszony célszerűsége objektív természetű, mivel nem a társult munka autentikus érdekeiért, hanem az elidegenült munkaérdekéért száll síkra. Ez a célszerűség a társadalmi elidegenülést célozza, s ez magától értetődik, hisz abból is indul ki. A tőkés viszony szubjektumainak, pontosabban hordozóinak célszerűségi mércéi azonosak a tőkés viszony érdekelvel. Ezért a változatlan célszerűségi mércék mellett csupán ábránd az adott állapot túlhaladására való törekvés.

Az öngazgatású termelés gyakorlati módja a társadalmi elidegenülés felszámolásának, méghozzá a munkásosztály tudatos tevékenységével történő felszámolásnak. A munkásosztálynak ez a tudatos tevékenysége egyben a bírálata is, annak az irányításnak, ahol a célszerűségi kritérium a tőkés viszonytól függ. Ennek magyarázatára idézzük dr. Vidakovicót: »...E történelmi-gyakorlati kritika lényege a tőkés irányítás célszerűségének tagadása, valamint annak felszámolása az öngazgatású termelés forradalmi gyakorlatán keresztül. Így születik meg az anyagi termelés célszerű irányításának új, korszakalkotó típusa...«¹²

Elérkeztünk tehát addig, hogy a döntéshozatali folyamatot csak egészében szemlélhetjük, csak így különböztethetjük meg a tőkésnek alárendelt döntéshozatalt az öngazgatásútól. Az öngazgatású szocialista társadalom célszerűségi kritériuma a társult munka szükségleteitől, nem pedig annak elidegenült részétől függ. Ezért ezt a döntéshozatali formát öngazgatású szocialista döntéshozatalnak nevezzük.

Mivel öngazgatási viszonyaink tulajdonképpen a tőkés viszonyokból fejlődtek ki (gondolunk itt elsősorban az etatikus szocializmusra, amikor az állam és a munka között továbbra is bérviszony uralkodik, továbbra is fennáll a munka elidegenülése az államtól, az állami vagyon pedig tőkés viszonyt jelent), az öngazgatási szocialista viszonyok szubjektív erői állandó harcot folytatnak a tőkés döntéshozatal ellen. Mivel öngazgatású szocialista társadalmunk átmeneti forma, kétfajta döntéshozatal ismerünk benne: az egyik még a tőkés, a másik pedig mai, az öngazgatási viszonyok szolgálatában áll. Mindkettőnek megvan

a történelmi célszerűségi típusa, tehát nyilvánvaló, hogy a társadalmi berendezés is a döntéshozatali módok erőviszonyaitól függ. Ez egyben azt is jelenti, hogy ez a két döntéshozatali forma társadalmunk minden szintjén fellelhető. Nálunk a tőkés döntéshozatal hordozója a technokrácia, amelynek önállósága csak látszólagos, a korlátozott tökéérdekek miatt. Ezzel azonban maga a technokrácia sincs tisztában, mert — s most ismét dr. Vidakoviót idézzük: »...A technokrácia maga is nehezen fogja fel, hogy látszólagos önállósága és nagysága mögött a tőkés termelés és a bérmunka lapul, s ha a dolgozók forradalmi öngazgatási gyakorlatuk során nem teremtenek közvetlen társadalmi kapcsolatokat, ha az egész termelést és életkörülményüket nem rendelik alá létfontosságú érdekeiknek és valódi céljuknak, akkor ismét a tőke kerekedik felül. A dolgozóknak a technokrácia erejében nem saját gyengeségüket kell látniuk, hisz a technokrácia csak karikatúrája valóra nem váltott, de elérhető hatalmuknak. A technokrácia jellegzetes hatalma ugyanis a fejlett termelési erőkre épül, azokra, amelyeket a technokrácia csak negatív és degradáló formában vihet tovább, mert tökéletesítésükre csak a termelők közössége képes.»¹³

Az öngazgatási döntéshozatal nagyobb célszerűsége tehát éppen a korlátozott tökéérdekekben rejlik, mert — amint azt dr. Vidaković is megállapította — a tőke alapérdeke a saját és a bérmunka újratermelése. Ezzel szemben a társult munka érdeke, mint célszerűségi kritérium, a saját szükségleteit és célját helyezi előtérbe. Tehát amíg a tőkés viszonyban a döntéshozatali folyamat munkaszervezeti részérdekre való bontása a célja — hogy újratermelődjék —, addig a társult munka szempontjából ez nagyon is káros. Ugyanis a munkaszervezeti döntéshozatal, ha a részérdekeket szolgálja, antagonisztikus piacversenyhez vezet. Ebből pedig nemcsak a tőkés viszony újratermelése következik, hanem a termelőkapacitások kihasználása is. Véleményünk szerint ugyanis a kihasználatlan termelőkapacitások legfőbb oka a munkaszervezetekre felaprózott döntéshozatal, pontosabban a társulás és az egész munkásosztály egységes döntéshozatalának a hiánya. A társadalmi munka egységes döntéshozatalának hiánya antagonisztikus versengésbe állítja a munkaszervezeteket, s így akadályozza a társult munkaszervezetek lehetőségeinek és céljainak a megismerését és az ezzel kapcsolatos folyamatos tájékoztatást. Az egyik munkaszervezet döntési eredménye a másikon külső tényezőként jelentkezik, s hatása csak a megtörténtek után látható. Azonban az ilyen reakció, amely csak az adott környezetben történt változás után következik be, egyrészt tökéletlen, másrészt pedig jellegzetes reakciója a tőkés termelésnek.

A tőkés termelés ugyanis antagonisztikus helyzetbe hozza gazdasági szubjektumait, az öngazgatású szocialista termelés pedig kölcsönös kapcsolatot teremt a társadalmi munkaegységek között, s így ezek a tudatos, célszerű irányítás hordozóivá válnak. Ezért dr. Vidaković szerint »...a társadalom anyagi folyamatainak részirányításával megbízott szubjektívumok képesek a többi rész irányításáról kapott értesülés alapján teljes egészében szabályozni a közvetlen irányításuk alatt álló folyamatokat.»¹⁴ Az öngazgatási döntéshozatal célszerűsége tehát ebben a tekintetben emelkedik a technokrata döntéshozatal célszerűsége fölé. Az öngazgatási döntéshozatal ugyanis nagyobb lehetőséget biztosít a társult munka kapacitásainak ésszerű kihasználására, csak hogy ez nem a tökéérdekekért, hanem a társult munka és általában az egész társadalom érdekeinek valóra váltásáért történik.

Mivel az öngazgatási döntéshozatalnak alapítványozója a társult munkaszervezetek folyamatos egymás közli tájékoztatása, ennek legfőbb akadálya a társult munka részérdekekre bomlása és elszigetelődése. A részérdekek tehát hátráltatják az egész munkásosztály történelmi érdekeinek valóra váltását. A részérdekek szorgalmazója a tőkés viszony, mert ez utóbbinak előfeltétele a felaprózott társadalmi munka. Az öngazgatási döntéshozatal térhódítása tehát lehetetlen a társadalmi munka antagonisztikus részekre való bomlásával, mert csak ellenkező esetben építhető ki a folyamatos egymás közli tájékoztatás. Márpedig az öngazgatási döntéshozatal nagyobb célszerűsége elsősorban a munkásosztály történelmi érdekei végett érvényesül a technokrácia célszerűségével szemben.

Tumbász Erzsébet fordította

JEGYZETEK

1. Dr. Zoran Vidaković: *Samoupravno odlučivanje i racionalno upravljanje u radničkim asocijacijama*. Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1971. 3.
2. Dr. Radojke Marinković: *Ko odlučuje u komun*. Institut društvenih nauka, Beograd, 1971. 57.
3. Jan Zeleniewski: *Bevezetés a szervezés és vezetés elméletébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 213.
4. Prof. Janko Kralj: *Samoupravna organizacija poduzeća*. Informator, Zagreb, 1969. 131.
5. Dr. Zoran Vidaković: i. m. 2.
6. Dr. Radojke Marinković: i. m. 59.
7. Włodzimierz Brus: *A szocialista gazdaság működésének általános problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 86.
8. Eugen Pusić: *Samoupravljanje*. Naprijed, Zagreb, 1971. 93.
9. Dr. Radojke Marinković: i. m. 58.
10. Dr. Radojke Marinković: i. m. 68.
11. Dr. Zoran Vidaković: i. m. 2.
12. Dr. Zoran Vidaković: i. m. 3.
13. Dr. Zoran Vidaković: i. m. 65.
14. Dr. Zoran Vidaković: i. m. 92.

1971. v.
Kralj